

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕОГРАФІЇ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ «ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ»

Курс «Фізична географія України» є завершальним для шкільної природничо-географічної освіти, тому значна увага під час його викладання приділяється, крім вивчення нових понять і закономірностей, поглибленню й узагальненню теоретичних знань з фізичної географії.

Основними змістовими акцентами курсу «Фізична географія України» (8 клас) є:

④ узагальнення основних наукових понять і закономірностей фізичної географії;

④ дослідження проблем перетворення природних ландшафтів на культурні;

④ визначення життєвої цінності існуючих на даній території ландшафтів;

④ професійна орієнтація школярів;

④ розвиток соціально відповідальної поведінки в українському географічному просторі;

④ визначення ролі видатних вітчизняних учених-географів у дослідженні території країни.

Серед різних компонентів змісту, в яких закладені об'єктивні можливості формування інтересу до знань, особлива роль належить історично-науковому матеріалу.

Слід зазначити, що в цілому історично-географічний матеріал в шкільному курсі «Фізична географія України» сконцентровано в темі «Географічні дослідження території України». За новою програмою, збільшено кількість годин (з 2 до 4) на вивчення цієї теми з метою глибинного розкриття внеску вітчизняних учених-географів у дослідження території країни.

У програмі визначені державні вимоги до рівня підготовки учнів з теми, відповідно до яких учні повинні називати географічні відомості про територію України різних часів, видатних учених-дослідників природних умов і природних ресурсів України; характеризувати періоди географічного вивчення території України та внесок вітчизняних вчених у дослідження природних умов і природних ресурсів України; аналізувати (в старій програмі - розповідати) історію географічного вивчення території України; користуватися географічною енциклопедією України та творами відомих географів.

Проте, на нашу думку, ця тема залишається ізольованою в курсі «Фізична географія України», оскільки в програмі далі не має посилань на історію української географії. В шкільних підручниках присутні результати наукових досліджень, проте не має руху ідей та

недостатньо представлені особистості вчених при вивченні окремих природних компонентів території України.

В результаті, для учнів географія - це система готових знань, а не наука як діяльність. Без ознайомлення учнів з методами і процесом наукового пізнання, важко досягти повноцінного засвоєння знань, а тим паче, формування наукового географічного мислення. Слід зазначити, що навчальний матеріал, в якому присутня людська особистість сприймається більш активно. Саме через діяльність окремих постатей в науці можна показати динамічність вивчення окремих природних компонентів та природних об'єктів.

Незважаючи на те, що в останні роки стало більше публікацій з даної проблеми у виданнях для вчителів, методичні аспекти впровадження в зміст шкільного курсу історії української географії залишаються до кінця невирішеними [11,12,13,14,19].

Аналіз вчительських публікацій в часопису «Географія та основи економіки» за період 2007-2011 рр. свідчить про те, що вчителі не часто звертаються до спадщини вітчизняних географів. Заслужують на увагу дві публікації І.Б.Климюк, присвячені С.Рудницькому [9,10].

Метою статті є виокремлення методичних аспектів вивчення історії української географії в шкільному курсі «Фізична географія України».

На нашу думку, використовувати історично-географічний матеріал доцільно при вивченні всіх природних компонентів та природних комплексів України, при цьому визначивши час на актуалізацію знань з теми «Географічні дослідження території України». Учень повинен представити особистість вченого, відповідно вчителю разом з учнями слід здійснити історично-економічний екскурс – з'ясувати ті політичні та економічні причини, які спонукали вченого до прийняття певного рішення. Для цього потрібно конкретизувати програмовий матеріал, збагатити його цікавими фактами та систематизувати. Результати нашої систематизації представлено у календарно-тематичному плануванні курсу (додаток 1).

Конкретна історична наукова постать дозволяє на мікрорівні визначити ті загальні фактори наукового прогресу, які впливали на розвиток науки в цілому. Саме на цьому рівні з'являється можливість додаткового вивчення особистісних факторів, які дозволяють вченому здійснити своє наукове відкриття.

Починаючи вивчення теми «Географічні дослідження території України», вчителю слід зазначити, що дослідження в галузі історії української географії продовжуються, та ознайомити учнів з результатами наукової діяльності О.І.Шаблія.

Адже, він значну увагу зосередив на дослідженні творчості визначних українських вчених, які жили і працювали в Україні та за її межами, таких, як С.Рудницький, В.Кубійович, В.Садовський, К.Воблий тощо. Величезним досягненням ученого, гідним наукового наслідування, є створення серії видань про видатних учених, де О.І.Шаблій є редактором, здебільшого автором розвідок і упорядником цих праць.

Для поширення знань про українську географію серед громадськості України за ініціативою О.І.Шаблія, разом з Б.І.Заставецьким, створено Всеукраїнський науково-теоретичний часопис «Історія української географії» (виходить як фахове видання у Тернополі з 2000 р.). Професор, доктор географічних наук, О.І.Шаблій є його шеф-редактором і одним з найактивніших авторів (урок 8,10).

На нашу думку, потребує змістового наповнення тема «Сучасні географічні дослідження України». Тільки в одному підручнику названо Л.Руденка, першого і незмінного директора Інституту географії Національної академії наук України та президента Українського Географічного Товариства П.Г.Шищенка [1].

Слід зазначити, що у листопаді 2011 року Інституту географії Національної академії наук України виповниться 20 років з дня заснування. Одним з найбільших його досягнень є створення Національного атласу України, за що групі розробників та виконавців в грудні 2009 року було вручено Державну премію України в галузі науки і техніки.

Традиційно дослідження Інституту географії здійснюються за такими напрямками: ландшафтознавство, геоморфологія, палеогеографія, суспільна географія, природокористування та сталий розвиток, картографія. Відповідно в Інституті функціонують і структурні підрозділи за цими напрямками, кожен з яких працює за своїми темами (урок 10) [16].

Вчителю доцільно підібрати конкретні приклади сучасних досліджень за цими напрямками.

Оскільки географія – просторова наука, то всі географічні дослідження так чи інакше виливаються в просторове відображення природних і соціальних процесів, виникають нові напрями картографічних досліджень.

Так, В.О.Шевченко (1949р.), доктор географічних наук, професор кафедри геодезії та картографії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, є автором двох стінних карт для середньої школи «Україна. Рослинний та тваринний світ» (1995) та «Україна. Лісогосподарський комплекс» (1996). Використовуючи карти на уроці, вчителю слід згадати про їх автора, вказавши на те, що він є першим серед картографів України, якого у 1999 році було включено до складу Комісії з теоретичної географії Міжнародної картографічної асоціації (урок 6, 32,33).

Адже, його картографічні здобутки – це започаткування медико-географічного картографування, опис найстарішої картографічної пам'ятки (Межиріч-карта) та інших доісторичних карт, розробка питань карто семіотики тощо [8].

В.А.Пересадько, доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри геодезії та картографії, декан геолого-географічного факультету Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, започаткувала новий напрям у картографії – еколого-природоохоронний (уроки 10, 47).

У всіх діючих шкільних підручниках відбито факт визначення точки географічного центру України. Надання учням інформації про

вченого, який його визначив, сприятиме усвідомленню ролі географічної науки в сучасному житті. За власною методикою В.О.Шевченко у 1989 році визначив географічний центр України (с.Добровеличківка Кіровоградської області), де згодом було встановлено пам'ятний знак. Громада Добровеличківки обрала його своїм почесним громадянином. Оскільки географічний центр є виховним об'єктом молодіжного туризму, то Міжнародна академія дитячо-юнацького туризму та краєзнавства нагородила його найвищою відзнакою – медаллю імені П.П.Семенова-Тян-Шанського (урок 3, 10).

Такий приклад дозволить вчителю зазначити, що саме широкий географічний світогляд та глибокі теоретичні знання дозволили вченому здійснити своє відкриття.

На нашу думку учням цікаво буде дізнатися, вивчаючи тему «Кліматичні умови та ресурси», що І.П.Половина, доктор географічних наук, професор, у 1970 році став наймолодшим доктором географічних наук у колишньому СРСР. Результати його роботи базувались на дослідженнях, проведених безпосередньо під час тривалих виснажливих польотів на літаках-лабораторіях. Результати наукових досліджень були викладені майже в 100 публікаціях. Вражає і той факт, що за час наукових досліджень професор провів у повітрі 3800 годин [7].

Можливо показати історичний шлях створення тематичних карт. Наприклад, картографічні матеріали минулого, включаючи й другу половину XIX ст., через відсутність даних про будову поверхні України практично не давали уявлення про її рельєф. Упродовж кількох віків панувала гіпотеза про зв'язок підвищених місцевостей України з Карпатами, гірські пасма яких, як тоді вважали, ніби простягалися через усю територію України аж до Волги. [5].

Наведення такого факту дозволить вчителю активізувати мислення учнів і створити проблемну ситуацію на уроці.

Отже, до історії української географії слід звертатися при вивченні кожного природного компонента або природного комплексу. Так, історія вивчення геологічної будови та відкриття родовищ корисних копалин, створення мережі метеостанцій та дослідження походження ґрунтів, обґрунтування фізико-географічного районування та класифікації ландшафтів сприятиме мотивації учнів до вивчення географії, формуванню наукового географічного світогляду учнів.

Додаток 1
Календарно-тематичне планування
курсу “Фізична географія України”
(52 год., 1,5 год. на тиждень)

№	Тема уроку	Навчальний матеріал теми «Географічні дослідження на території України» в змісті курсу «Фізична географія України»	Кількість годин
1	2	3	4
1.	Фізична географія України, предмет і методи досліджень. Формування території України.	Один із засновників фізичної географії в Україні - академік С. Рудницький (1877— 1937 рр.). Перший президент АНУ - В. Вернадський (1863—1945 рр.).	1
Розділ I. Україна та її географічні дослідження			10
<i>Тема 1. Фізико-географічне положення України</i>			
2.	Географічне положення України та розташування стосовно годинних поясів.	С. Рудницький – автор робіт з історичної та політичної географії. Вдало наведені слова С.Рудницького про географічне положення України при викладенні теми «Фізико-географічне положення України» [4].	1
3.	Практична робота №1. Нанесення на контурну карту об’єктів, що характеризують фізико-географічне положення України. Визначення положення України в годинних поясах.	В.О.Шевченко у 1989 році визначив географічний центр України.	1
<i>Тема 2. Джерела географічної інформації</i>			
4.	Джерела географічної інформації		1
5.	Способи зображення географічних об’єктів та явищ на картах.	С. Рудницький – засновник української картографії.	1
6.	Картографічні проєкції. Види карт.	О.А.Тілло (1839-1900 рр.) – один з перших творців карт України. Сучасні досягнення картографії (В.О.Шевченко, В.А.Пересадько та інш.)	1
7.	Практична робота №2. Опис місцевості та розв’язання		1
	задач за навчальними топографічними картами.		
<i>Тема 3. Географічні дослідження на території України</i>			
8.	Географічні дослідження на території України від античних часів до початку ХХ ст.		1
9.	Географічні дослідження України в ХХ ст.	60—90-х рр. ХХ ст. - створення "Атласу природних умов і природних ресурсів" (1978 р.), багатотомної серії "Природа України" (1984—1987 рр.), тритомної "Географічної енциклопедії України" (1989— 1993 рр.).	1

10	Сучасні географічні дослідження. Українське географічне товариство.	1991 р.- створено Інститут географії НАН України. Українське географічне товариство.	1
11	Узагальнення знань з розділу «Україна та її географічні дослідження»		1
	Розділ II. Загальна характеристика природних умов і природних ресурсів України		21
	<i>Тема 1. Тектонічні структури</i>		1
12	Характеристика основних тектонічних структур України	К.Феофілатов – відомий дослідник стратиграфії, тектоніки, гідрогеології, геології антропогену України.	1
	<i>Тема 2. Геологічна будова</i>		1
13	Геологічна будова території України	Академік П. Тутковський (1858— 1930 рр.), фахівець із геології, палеогеографії, геоморфології, ландшафтознавства.	1
	<i>Тема 3. Рельєф. Геоморфологічна будова</i>		3
14	Особливості рельєфу України	С. Рудницький як автор робіт з геоморфології.	1
15	Геоморфологічна будова території України	Академік В. Бондарчук (1905—1993 рр.) — геолог, геоморфолог, палеогеограф, автор описів краєвидів України, праць про корисні копалини України.	1
16	Закономірності поширення основних форм рельєфу і типів рельєфу.	О.Карпінський довів, що виходи кристалічних порід є основою утворення гірських кряжів. Ці виходи Е.Зюсс назвав «лініями Карпінського».	1
	<i>Тема 4. Мінерально-сировинні ресурси</i>		3
17	Закономірності поширення корисних копалин в Україні.		1
18	Практична робота №3. Встановлення взаємозв'язків між тектонічними структурами, формами рельєфу та корисними копалинами на території України.		1
19	Узагальнення знань з тем		1

	«Тектонічні структури. Геологічна будова. Рельєф. Геоморфологічна будова»		
	<i>Тема 5. Кліматичні умови та ресурси</i>		4
20	Своєрідність клімату України. Взаємодія чинників кліматоутворення.	Академік Б. Срезневський (1857—1934 рр.) проводив наукові дослідження з синоптичної метеорології, агрометеорології, кліматології України. Розробив одну з перших схем кліматичного районування України, вивчав вплив метеорологічних чинників на людське здоров'я.	1

21	Основні показники. Кліматичні ресурси.	кліматичні Кліматичні	Академік Й. Косоногов (1866— 1922 рр.) вивчав метеорологічні явища, процеси в атмосфері, сонячну радіацію, її перебіг протягом року і за сезонами, а також вплив теплового режиму й вологості на ріст і розвиток сільськогосподарських культур. У 1892 р. видатний учений-метеоролог П.І.Броунов організував і очолив Придніпровську с/г метеорологічну мережу станцій [15].	1
22	Погода і небезпечні погодні явища.		В.Н.Каразін (1773-1842 рр.) засновник першої в Україні метеостанції. Автор ідеї про безперервність метеоспостережень. О.Воейков (1842-1916 рр.) – кліматолог, географ, мандрівник. Обґрунтував наявність області високого тиску, яка отримала назву в його честь [20]. О.В.Клосовський (1846-1917 рр.) – ініціатор створення першої великої метеорологічної мережі південно-західної Росії.	1
23	Вплив клімату на здоров'я та господарську діяльність людини			1
	<i>Тема 6. Внутрішні води</i>			5
24	Основні річкові басейни та їх характеристика		Професор П.Крендовський досліджував дельту р. Дніпро, Дніпровський і Бузький лимани, умови виникнення островів у дельті Дніпра (праця «Дослідження Дніпровської дельти», 1876 р.)	1
25	Озера та лимани України			1
26	Практична робота №4. Позначення на контурній карті гідрологічних об'єктів України.			1
27	Підземні води та болота. Причини заболочення.			1
28	Узагальнення знань з тем «Кліматичні умови та ресурси. Внутрішні води»			1
	<i>Тема 7. Ґрунти і земельні ресурси</i>			2
29	Основні генетичні типи ґрунтів України. Карта ґрунтів України.		Академік Г. Висоцький (1865—1940 рр.) — різнобічний учений: географ, ґрунтознавець, геоботанік, лісовод, агроном. Академік П. Погребняк (1900— 1976 рр.) — ґрунтознавець, еколог, фізико-географ.	1
30	Практична робота №5. Аналіз закономірностей поширення ґрунтів на території України.		В.В.Докучаєв (1846-1903 рр.) – дослідження ґрунтів України	1

	<i>Тема 8. Рослинний покрив</i>		1
31	Закономірності поширення рослинного покриву на території України.	Г. Висоцький — різнобічний учений: географ, ґрунтознавець, геоботанік, лісовод, агроном. А.М.Краснов (1862-1914 рр.)	1
	<i>Тема 9. Тваринний світ</i>		1
32	Різноманітність видового складу тварин		1
33	Узагальнення знань з тем «Ґрунти і земельні ресурси. Рослинний покрив. Тваринний світ»		1
	Розділ III. Ландшафти і фізико-географічне районування		11
	<i>Тема 1. Природно-територіальні комплекси</i>		1
34	Природно-територіальні комплекси України	П.А.Тутковський та Б.Л.Личков розробили у 1922 р. одну з перших схем фізико-географічного районування України [15].	1
	<i>Тема 2. Фізико-географічне районування</i>		1
35	Фізико-географічне районування України	Г. Висоцький обґрунтував першу схему природно-географічного районування Східноєвропейської рівнини. Г.Танфільєв опублікував працю «Фізико-географічні області Європейської Росії» (1897 р.)	1
	<i>Тема 3. Зона мішаних і широколистяних лісів</i>		1
36	Зона мішаних і широколистяних лісів	Академік П. Погребняк розробив наукові основи типології лісів України. Його працю "Основи лісової типології" перекладено багатьма мовами.	1
	<i>Тема 4. Зона лісостепу</i>		1
37	Зона лісостепу	.	1
	<i>Тема 5. Зона степу</i>		1
38	Зона степу	Г.Висоцький -дослідник фізико-географічних умов лісорозведення у степовій зоні України. Й.К.Пачоський очолював Херсонський природничий музей.	1
	<i>Тема 6. Українські Карпати</i>		2
39	Висотна поясність ландшафтів.	СРудницький В.Кубійович	1
40	Охорона природних комплексів Карпат.		1
	<i>Тема 7. Кримські гори</i>		2
41	Особливості природи Кримських гір	І.Леваківський установив асиметричність у будові Кримських гір (праця «Дослідження над утворенням Таврійських гір» 1881 р.)	1
42	Природоохоронні комплекси Кримських гір		1
	<i>Тема 8. Природні комплекси морів, що омивають Україну</i>		2
43	Фізико-географічна характеристика природних комплексів Чорного і Азовського морів	О.В.Клосовський (1846-1917 рр.) та М.І.Андрусов (1861-1924 рр.) – ініціатори проведення першої в Російській імперії глибоководної чорноморської експедиції.	1

44	Узагальнення знань з теми «Ландшафти і фізико-географічне районування».		1
Розділ IV. Використання природних умов і природних ресурсів та їх охорона			6
<i>Тема 1. Геоекологічна ситуація в Україні</i>			3
45	Геоекологічна ситуація в Україні	В. Вернадський - автор вчення про біосферу, роль живої речовини в житті Землі; його праці відіграли важливу роль у розвитку геоекології.	1
46	Вплив геоекологічної ситуації на населення в Україні		1
47	Практична робота №7. Аналіз геоекологічної ситуації в Україні. Нанесення на контурну карту основних природоохоронних об'єктів України.	Нові напрями картографічних досліджень. В.А.Пересадько започаткувала новий напрям у картографії – еколого-природоохоронний.	1
<i>Тема 2. Використання і охорона природних умов і природних ресурсів</i>			3
48	Національна екологічна мережа України.	Академік П. Погребняк розробив наукові основи охорони природи, еколого-географічних стаціонарних досліджень.	1
49	Моніторинг навколишнього середовища в Україні.		1
50	Узагальнення з теми “ Використання природних умов і природних ресурсів та їх охорона ”		1
51	Узагальнення та повторення знань з теми «Україна та її географічні дослідження»		1
52	Узагальнення та повторення знань з теми «Ландшафти і		1
	фізико-географічне районування»		

Список використаних джерел:

1. Булава Л.М. Фізична географія України. 8 клас: Підручник для загальноосвіт. навч. закл. – Х.: АН ГРО плюс, 2008. – 224 с.
2. Денисик Г. Основні етапи розвитку географії в Україні// Географія та основи економіки. – 2000. - №1. – с.30-34
3. Денисик Г. Основні етапи розвитку географії в Україні// Географія та основи економіки. – 2000. - №3. – с.31 – 33
4. Дітчук, І.Л. Фізична географія України: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. України/ І. Л. Дітчук, О. В. Заставецька, І. В. Брущенко. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 256 с.
5. Жупанський Я.І. Історія географії в Україні: Навчальний посібник. – Львів: Світ, 1997. - 264 с.
6. Іванова І. Педагогічна діяльність та спадщина П.А.Тутковського// Географія та основи економіки. – 2000. - №4. – с. – 41-43
7. І.П.Половині – 80 років// Географія та основи економіки. – 2008. - №9. – с.25
8. Криловець М. Творче повноліття Віктора Олексійовича Шевченка//Географія та основи економіки. – 2009. - №9. – с.47

9. Климюк І.Б. Географічний вечір на тему «Степан Рудницький видатний учений і патріот України»//Географія та основи економіки. – 2008. - №11-12. – с.30 – 36
10. Климюк І.Б. Урок-диспут на тему «Чому Степана Рудницького вважають основоположником географії України?»//Географія та основи економіки. – 2009. - №5. – с.29 – 28
11. Косовець О. Борис Срезневський – перший академік-метеоролог в Україні // Географія та основи економіки. – 2009. - №10. – с.39 – 40
12. Костриця М.Ю. П.Тутковський – учений-енциклопедист. (До 150-річчя від дня народження)//Географія та основи економіки. – 2008. - №5. – с.48 – 52
13. Костриця М.Ю. Біля підвалин національної географії. (До 170-річчя з дня народження П.П.Чубинського)//Географія та основи економіки. – 2009. - №1. – с.40 – 44
14. Паламарчук Л.Б. Вшануємо Павла Платоновича Чубинського)//Географія та основи економіки. – 2009. - №6. – с.42 – 44
15. Пестушко В.Ю. Фізична географія України: Підруч. Для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл./ В. Ю. Пестушко, Г. Ш. Уварова – К.: «Генеза», 2008. – 288 с.
16. Руденко Л. Необхідно наближати географічну науку до географічної освіти»//Географія та основи економіки. – 2010. - №1. – с.2 – 3
17. Скавронський П. Видатний учений-метеоролог Олександр Вікентійович Клосовський // Географія та основи економіки. – 2009. - №10. – с.41-44
18. Українські дослідники Землі/ Упоряд. Н.Муніч, В.Серебрій. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2004. - 123 с.
19. Шаблій О.І. Велична постать фундатора української географії Ст. Рудницького// Географія та основи економіки. – 2008. - №1. – с.40-47
20. Шищенко, П.Г. Фізична географія України: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл./ П. Г. Шищенко, Н. В. Муніч. – К.: Зодіак-ЕКО, 2008